

תולדות השם צבאות בספר שמואל

מאת

אריה סטריקובסקי

השיטות השונות

קיימים שלושה פרושים עיקריים לשם ה' צבאות המבוססים על ספר שמואל:

א. ה' צבאות אלוהי המלחמה.¹ב. ה' צבאות שוכן על ארון² הברית.ג. ה' צבאות – האל המלכותי.³

השיטה הראשונה מבוססת על שמ"א, י"ז, מה⁴, השיטה השנייה מסתמכת על שמ"א ד', ד: שמ"ב ו', ב והשיטה השלישית מבוססת על שמ"ב ה', ז: ז', ח, כו. אף אחת מהשיטות הללו אינה יכולה להסביר את כל ההזכרות של ה' צבאות בספרי שמואל. לפי השיטה הראשונה והשלישית לא מובנת הזכרת ה' צבאות בתפילת חנה⁵ ולפי השיטה השנייה והשלישית לא מובן הויהוי "ה' צבאות אלוקי מערכות ישראל" (שמ"א י"ז, מה) שבפי דוד, ואכן כמה חוקרים התפתלו עם פסוקים אלו ולבסוף הציעו לתקנם על ידי מחיקת השם "צבאות" מהם.⁶ מלבד הפירושים הנ"ל הובאו פירושים נוספים שלפיהם ה' צבאות הוא אלוקי צבאות של מעלה⁷ או אלקי כוחות הטבע,⁸ שיטות אלו אינן מנסות כלל וכלל להסתייע במקורות של ספר שמואל ומובן מאליו שהן תמצאנה עצמן בקשיים עצומים עם הכתובים שציינו.

יש להבין את ה' צבאות בתנ"ך במשמעותו העיקרית כשם נרדף לשם ה'; אלא שבחלק מהמקומות בתנ"ך יש לשם זה גם משמעות משנה הרומזת על אחת או כמה מהמשמעויות הרבות של השרש צבא. כל המתעקש על משמעות אחת ואחידה לשם

1 שיטה זו מיוחסת לחוקר Kautzsch אע"פ שהיא נאמרה לראשונה במדרש: "כשאני עושה מלחמה ברשעים אני בקרא צבאות". שמ"ר ג', ה', ו': מדרש תהלים מזמור י"ח: רב החוקרים החדשים נאחזו בשיטה זו.

2 רש"י על שמ"ב, ו', ד: דבהי"א י"ג, ו. למעשה שיטת קוץ' מבוססת עליה, אלא שרש"י הגביל פירוש זה רק למקומות אלה.

3 כבר ר' יהודה הלוי בשריו "אלהים אל מי אמשילך" כתב. "ה' צבאות שם כבוד מלכותך" (חיים שירמן, השירה העברית בספרד ופרובנס, כרך א', עמ' 533). שיטה זו הוסברה באריכות על ידי

J. P. Ross, "J-ahweh Seba'ot in Samuel and Psalms", VT., (1967), p. 92.

4 אע"פ שקוץ' טוען שבספרי שמואל ה' צבאות קשור חמש פעמים עם הארון ושלוש פעמים עם מלחמה, בדיקה קפדנית משאירה רק את ה' צבאות אלוקי מערכות ישראל המוזכר אצל גלית כאלוקי המלחמה. כאמור להלן ה' צבאות מיוחד על הארון רק בשמ"א, ד', ד: שמ"ב ו', ב ועיין בת"א פ"ב.

5 המלבי"ם, שברוך כלל בשאר באמן לשיטת האב"ע שלפיה ה' צבאות הוא אלוקי צבאות של מעלה, העיר על תפילת חנה שהמנהג היה להשתמש בשם זה בתפילה על ילדים. זוהי דוגמה לישוב בדוחק. כנראה שהמלבי"ם שאב זאת מפירושו הריקנטי על הולדת יעקב ועשו בר' כ"ה, כא – כג.

6 פסוקים אלו יהיו בעיה רק עבור החוקרים שניסו למצא שיטתיות ואחידות בפרשנות השם "צבאות".

7 אב"ע, וכן Ewald, Borchert ואחרים.

8 ש. ר. הירש, מ. ד. קסטור וכן Schultz, Cramer ואחרים. שיטות אחרות זיהו את הצבאות עם כוכבים, מגפות, שדים וכדומה.

[2]

אריה סטריקובסקי

צבאות בתנ"ך לא ימצא ידיו ורגליו בבית המקרא. הדרך היחידה שתסביר את כל המובאות של השם ה' צבאות בשמואל תהא במסגרת ההיסטוריוסופית שהיתה בדעת מחבר ספר זה. מסגרת זו פותחת בעלי ומסיימת בדוד. נפתח בפרק הבא בהסבר הקשר שבין השם האלוהי והמסגרת ההיסטוריוסופית הזאת.

המלוכה בספרי שמואל

בספר שמואל מוברח מקצה עד קצה רעיון המלוכה. הנבואות שבפתיחת הספר מבשרות מלכות משיחית. תפילת חנה מסתיימת בקריאה: "ויתן עז למלכו וירם קרן משיחו"⁸ (ש"מ"א, ב', י) נבואת איש האלוקים: "התקומתי לי כהן נאמן... ובניתי לו בית נאמן"⁹ "והתהלך לפני משיחי כל הימים" (ש"מ"א, ב', לה) רומזת שהמשיח לא יהיה כהן. התקוה למשיח צדק לא הצטמצמה בעולם הנבואה. היו כמה מנהיגים דגולים שכמעט ממשו תקוה זו. עלי הכהן הגדול מתואר כשופט הגון, אלא שכאשר ספרנו נפתח הוא כבר זקן וכבד ועבודת הכהונה נעשית, או יותר נכון מתחללת, בידי בניו. שמואל הנביא כמעט והצליח במימוש תקוה זו, אך בניו לא הלכו בדרכיו. תקות הדורות למלכות אידיאלית¹⁰, נראתה קרובה להתגשמותה עם שאול, אך שני חטאים גרמו והוא נפסל למלוכה. לא שקעה שמשו של שאול עד שנדלק גרו של דוד ועם כינון מלכותו הגיעה האומה לידי מנוחה והמלוכה הנכספת התממשה. המלוכה שבספר שמואל קשורה לרעיון התיקון. שאול תיקן את חסרונות תקופת השופטים ודוד תיקן את חסרונות שאול וקודמיו. לפי ההסטוריה הקדושה של ספרי שמואל, קשורים מעשים אלו בשם ה' צבאות. עלי ושמואל קדשו והתקדשו בשם זה, ובניהם קלקלוהו. שאול נצטוה בשם זה ונכשל. דוד, לחם עם גלית, בשם ה' צבאות, והעלה את ארון ה' צבאות לירושלים, בסופו של דבר נתן הבטיח בשם ה' צבאות בית מלכות לזרעו "עד עולם". ברכה, שעלי ושאול הפסידוה¹⁰ (ב', ל; י"ג, ג).

קל קולים ושיקומים

א. עלי ובניו

עלי הכהן עבד בנאמנות את אלהיו במשכן ה' צבאות שבשילה¹¹ (ש"מ"א א', ג). ברכת כהן צדיק זה היתה עושה רושם ומתקימת (שם, י"ז, כ, ב', כ-כא). הוא גם קינא

⁸ מר ע. חכם העמידני על הפסוק "מגדיל ישועות מלכו ועושה חסד למשיחו לדוד ולזרעו עד עולם" (ש"מ"ב כ"ג, ג"א) המהווה עם פסוקנו מסגרת למלכות בית דוד; אין לערבב את המלה "משיחו" עם המושג המאוחר של משיח.

⁹ ברור שהכהן הנאמן הוא צדוק, הביטוי "ובניתי לו בית", מתחרז עם: "כי בית יעשה לך ה'" (ש"מ"ב, ז', יא) שבנבואת נתן לדוד. ואכן בדב"ה"י מסופר שלמה וצדוק נמשחו באותה ההכתרה זה למלכות וזה לכהונה (דב"ה"א כ"ט, כב).

¹⁰ את ספר שמואל יש להבין כמיאור ההסטוריה הקדושה (היילגעשיכטע) של מלכות בית דוד, וכל מה שאכתוב במאמר זה יהיה מוגבל להסבר הדרך ההסטוריוסופית של מחבר הספר. בדרך זו יוסברו מאליהם כל המקומות שבהם מוזכר בספר זה השם ה' צבאות. בפרק אחר בעבודת הדוקטורט שלי הוכחתי שאין כל צורך לשנות את הגירסה המסורתית של האזכרות ה' צבאות שבספר זה. המסורת המקשרת את בית דוד וירושלים לה' צבאות משותפת לישיעהו א-ל"ט ולמזמורים כ"ד, מ"ח בתהלים. זאת בניגוד לתהלים פ"ט, ק"י; קל"ב ועוד.

¹¹ "הסכרו" של גונקל שה' צבאות נקרא כך להבדיל בין הוי"ה דשילה להוי"ה אחרים, אינו עומד בפני הבקורת, שהרי שם ה' צבאות אינו אלא שם נרדף להוי"ה, ואין על החוקר אלא לפתוח קונקרדנציה תנכית בכדי למצא עשרות ראיות לכך.

[3] תולדות השם צבאות בספר שמואל

לכבוד מקדש זה, ולכן גער בחנה כאשר חשבה לשיכורה (שם א', יד) והוכיח את בני החוטאים (שם, ב', כב-כה).¹² כאשר הוא שמע על שבי ארון ברית ה' צבאות הוא הזדעזע ופל מכסאו ומת (ד', יח) ובכך קידש שם שמים במותו כשם שעשה זאת בחייו.^{12א} בני עלי לא הלכו בדרכי אביהם. בשעה שאביהם הזקן עבד באמונה את ה' צבאות, הם חטאו עם הנשים הצובאות פתח אהל מועד¹³ (ב', כב) ונאצו את מנחת ה' (ב', יז) ולא ידעו אותו (שם, יב). החלול הגדול ביותר של שם ה' צבאות ארע כאשר ארון ברית ה' צבאות יושב הכרובים (ב', ד) גפל בשבי הפלשתים. במלחמה זו נהרגו חפני ופנחס כהני הארון, ובכך התקיים האות של איש האלוקים על חורבן בית עלי (ב', לד). בני עלי השאירו ירושה של קלקולים פולחניים וצבאיים של המשכן והארון הקשורים לשם ה' צבאות. מעתה ניצב בפני מנהיגי הדורות הבאים האתגר של קימום הקלקולים האלה.

ב. שמואל

שמואל הנביא ירש את מסורת ה' צבאות מכמה מקורות.

1. אלקנה אביו היה הולך מדי שנה בשנה להשתחוות לה' צבאות בשילה, ולפי כמה מדרשים הוא היה איש האלוקים שהוכיח את עלי.¹⁴
2. חנה אמו התפללה לה' צבאות לבן וגדרה לשם אלוקי זה את שמואל.¹⁵
3. עלי, הכהן של ה' צבאות, חנך את שמואל וברך לפני הולדתו את אמו בכך זה,¹⁶ וכן זכה גם להדריך את שמואל בנבואתו הראשונה (ג', ח-י).¹⁷
4. שמואל הקדיש את נעוריו למשכן שילה ולארון ה' צבאות ובמקום קדוש זה בא אליו לראשונה דבר ה'.¹⁸ הכתוב הסמיך את ניאון מנחת ה' על ידי בני עלי (ב', יז) לעבודת הקדש של שמואל (שם, יח), לפיכך מצפים אנו ליציאת הצדק האלוקי לפועל כששמואל יבא במקום חפני ופנחס.

12 בנבואת שמואל הראשונה הואשם עלי "בעון אשר ידע כי מקללים להם בניו ולא כהה בם" (ג', ג). כנראה שהוא לא יצא ידי חובה בתוכחה שהוכיח. ועיין בגינזברג VI, Legends עמ' 220 הערה 24 אודות צדקת עלי. 12א הוא מת "כהזכירו את ארון האלהים" ולא בשמעו על מות בניו.

13 לפי חז"ל הם לא שכבו אתן בפעל, אלא בגלל השהותם קרבנות זבות ויולדות ובמענן אותן מבעליהן העלה עליהם הכתוב כאילו שכבו עמן. ירושלמי סוטה, ט"ז, א', ו' כתובות י"ג, ל"ה, ג': בראשית רבא פ"ה, י"ב: יומא ט', א'-ט', ב': תוספתא תרגום על שמ"א ב', כ"ב: מדרש שמואל, מהדורת בובר פ', ז', ס"ו: זוהר, ח"א, קע"ו, א': אגדת בראשית מ"א: פ"ד.

14 במדרש נאמר שאלקנה היה שקול כנגד שלשים ואחד צדיקים (במ"ר, י', ה') והשוה גינזברג VI, Legends עמ' 218 הע' 17, עמ' 222 הע' 28.

15 חז"ל כבר עמדו ע"ז שחנה היתה הראשונה שקראה להקב"ה צבאות (ברכות ל"א, ב': מדרש שמואל מהדורת בובר ט', ע"ה).

16 חנה יחסה את הולדת שמואל לכח תפילתה. אך הכתוב יחס את הולדת בניה הנוספים לכח תפילתו של עלי (ב', כ-כא). בכל אופן בלידה נסית זו שמואל ממשיך את מסורת יצחק ועקב שנולדו לאמהות עקרות (פסברו פילון, ורומי ההפטורות. ועיין בגינזברג VI, Legends עמ' 218 הע' 17.

17 ראה גינזברג VI, Legends עמ' 225-227 הע' 40 שהביא מדרשים המחישים את שעורי הנבואה שנתן עלי לשמואל.

18 פרופסור י' פינקל במאמרו: "המניעים החינוכיים של חז"ל"; פרקים כרך ג', תשכ"ג, עמ' 5-83. הצביע על האתחאת המפסיקה בין "שמואל שכב" לבין "בהיכל ה'" והביא לכך ראיות חשובות. לעניינו חשובה העובדה שהיכל והארון שעל שניהם נקרא שם ה' צבאות השפיעו שפע נבואה על שמואל.

[4] אריה סטריקובסקי

התפתחותו הרוחנית של שמואל מתוארת בפסוק: "והנער שמואל הולך וגדל וטוב גם עם ה' וגם עם אנשים" (ב', כו) ומגיעה לשיא חדש כאשר בזכות שמואל שורה השכינה במשכן שילה: "ויסף ה' להראה בשלה כי גלה ה' אל שמואל בשלה בדבר ה'" (ג', כא)¹⁸.

העם לא עמד על אמת אלקית זו. לכן אחרי המפלה הראשונה כנגד הפלשתים¹⁹ לכשהתעורר הצורך בעזרה על-טבעית, העם הועיק למערכה את הארון עם שני הכהנים המנאצים חפני ופנחס, ולא את שמואל ששמר על הקדושה של משכן שילה, ואז גלה כבוד מישראל. המאורעות שבאו אח"כ הסבירו את טיב הפעולה האלוקית של ה' צבאות. ארון ברית ה' צבאות ניצה את הפלשתים גם ללא "עזרת" הכהנים והכריח את שובי הארון להחזירו בכבוד²⁰. באותו שדה מערכה שבאבן העזר שבו ספג צבא העם על כהניו וארונו מפלה, נחל קהל מתפללים נצחון (ז', יב). ללמדך שאין הארון כשלעצמו עושה מלחמה או שובר מלחמה אלא כשישראל ונביאו משברים את לבם לאביהם שבשמים הם מנצחים.

ספור זה מסתיים בהכרזה: "ותהי יד ה' בפלשתים כל ימי שמואל" (ז', יג). אולי כונת פסוק מוקשה זה לומר שאף הנצחונות שנחל שאול המלך²¹ (אף אחרי שחטא) באו בזכות שמואל, וכאשר שמואל צדיק הדור מת, איבד העם את מגינו הקדוש ושאל וצבאו נחלו מפלה מידי הפלשתים²² (ש"א, ל"א). למרות כל זאת שמואל לא זכה לברכת ההורשה "עד עולם". בניו יואל ואביה לא הלכו בדרכיו והעם דרש מלך. מוסדות הכהונה והשופטים לא הצליחו להשביע את רצון העם ותקופת המלוכה החלה.

ג. שאול

שאל החל את תקופת המלוכה בהצלחה המעוררת השואה עם תקופת השופטים. הכתם הגדול ביותר של תקופת השופטים היה במלחמת פלגש בגבעה כאשר נכרתו כמעט כל בני שבט בנימין ובני יבש גלעד. המלחמה פרצה לאחר שהאיש הלוי ניתח את פלגשו לצמיה ושלה את נתחיה בקרב שבטי ישראל.²³ במלחמת יבש גלעד

¹⁸ בעקבות H. W. Hertzberg בפירושו על פסוק זה.

¹⁹ על המלחמה והמפלה באבן העזר עיין J. Dus, "Die Erzählung Über Den Verlust Lade I Sam. LV," *V.T.* XIII, 3 (1963) pp. 333–37. מסתמך על השמות המצריים חפני ופנחס. הוא שחכ כנראה ששמות אלה מוזכרים כבר בתורה ולא הביא בחשבון השפעת מצרית שנוצרה בגלות מצרים. ועיין בר"ט 37, *HUCA*, 1961, p. 191, N. 3. ²⁰ השווה: "גלה כבוד מישראל כי נלקח ארון האלוקים" (ד', כא) ויאמרו (הכהנים והקוסמים)... ונתתם לאלוקי ישראל כבוד (ג', ה). ובמזמור הכנסת הארון (תהלים כ"ד) נקרא ה' – "מלך הכבוד".

²¹ השוה בר"ט, כ; בדרך זו מתורצת באופן חלקי הבעיה כיצד הפלשתים שולטים בישראל גם בתחילת ימי שאול. דהיינו שזכות שמואל עזרה למנוע מפלות. הדעה המקובלת בין החוקרים היא שפסוק זה שייך לעורך מאוחר.

²² כזכור ה' צבאות נקרא על מקדש שילה ועל הארון. מקדש ה' צבאות מבטא את קדושת השכינה השוכנת בעם בחך טומאותם (ויקרא, ט"ז, טז), וארון ה' צבאות שמש למטרות מלחמתיות כאשר היה מוליך את העם במלחמות מכריעות (במד' י"ג, לה; לז; יהושע ו', יב; ש"א, ד', ד'; ש"ב י"א, י"א ועוד). שמואל הצליח למלא באופן חלקי את שני התפקידים הללו בכך הוא שיקם באופן חלקי לפחות את הקלוקלים הפולחניים והצבאיים שהשאירו אחריהם חפני ופנחס. להלן אמוחש כיצד דוד הצליח לתקן קלוקלים אלה באופן מלא.

²³ כזכור פנחס הכה"ג היה המצביא של מלחמת פלגש בגבעה. כח קנאי זה שבהרגו את זמרי וכזבי זכה לברית כהונת עולם, אבד לפי אליהו רבה י"א, 56–57, את כהונתו בעטייה של המלחמה הזאת. בזאת עברה הכהונה מבני אלעזר לבני איתמר שאליהם לפי דבה"י, השתייך בית עלי.

תולדות השם צבאות בספר שמואל

[5]

נגד נחש העמוני חזרו המאורעות על עצמם אך בכיוון הפוך. שאול הימיני ניתח צמד בקר ושלחו מגבעת שאול בכל שבטי ישראל ובוה גייס צבא לאומי גדול למלחמה בנחש העמוני. במעשה זה, הצליחו שרידי המשפחות של בנימין ויבש גלעד להביא איחוד לאומי צבאי בפעם הראשונה מימי יהושע בן נון.

אותה מלחמה מעוררת השואה נוספת. אחרי מות יהושע המשיכו השבטים במלאכת הכבוש, כל אחד בפני עצמו ללא כל תיאום ממלכתי ולכן נותרו מובלעות כנעניות רבות: (שופטים א', א-י). מפקד העם של שאול שהיה כבוק יצר כעין תשובת משקל הסטורית כשבאותו מקום שבו נפתח הקלקול של פעולת כבוש שבטית, נוצר תקדים מחודש של פעולת מלחמה ממלכתית²⁴. אילו המשיך שאול במעשיו הטובים היה זוכה לברית "עד עולם" (יג, יג), אך שני החטאים הטא מלך זה, ובעטיים הפסיד את המלוכה. החטא הראשון ארע כאשר הוא הקריב את הקרבן לפני בוא שמואל תחת לחץ הפלשתים המתקרבים והחטא השני ארע כאשר הוא נכשל בקיום מצות ה' צבאות להשמדת עמלק. בחטא הראשון הוא הפסיד את הורשת המלכות לצאצאיו "עד עולם", ובקלקול השני הוא אבד את מלכותו שניתנה לרעהו הטוב ממנו-דוד²⁵. יתכן שלו היה שאול ממלא בשלמות את מצות ה' צבאות למחיית עמלק היה פותח בכך פתח לתשובה והיה זוכה אף להורשת ממלכתו לצאצאיו; אך הוא החמיץ הודמנות זו וה' הסב את המלוכה לדוד בן ישי.

מגלגלים חובה על ידי חייב. שאול היה זה שהמיט את השואה על בית עלי בהרגו את אנשי נב עיר הכהנים, ובכך חלק נוסף מנבואת איש האלוקים על בית עלי הגיע לידי הגשמתו.²⁶ בפרקנו על בני עלי העלינו כי הם נכשלו בחובות הפולחניות והצבאיות הקשורות שם ה' צבאות. שאול המשיך להכשל שתי הבחינות הללו. את הבחינה הפולחנית בהקרבנו את העולה לפני בא שמואל ואת הבחינה הצבאית ברשלנותו במחיית עמלק.²⁷

24 אפשר גם לראות בדימוי הראשון פעולת הפחדה גרידא, ובדימוי השני מעין "מעשה אבות סימן לבנים", עכ"פ המלחמה הזאת היתה הצלחה כבירה למלך הצעיר. ע"ז העמידני מר. ע. חכם.

25 מלחמה זו מעוררת השואה עם מלחמת גבעון במדין. שם נותרו עם גבעון 300 איש בכדי "שלא יאמר ישראל ידי הושיעה ליי" וכאן נותרו עם שאול ויהונתן 600 איש. שאול לא איבד את אמץ לבו כנגד האויב שמסביבו, אך מחוסר סבלנות הוא חזרו והקריב את העולה. ועין להלן הערה 27. כאן גם מודגש שהחלטת ההדחה היא סופית. רוב החוקרים פתרו את הבעיה במצאם בשני ספורים אלי שתי מסורות מנוגדות.

26 את אגדת חז"ל (לעיל) ששאול חטף את הלוחות מידי גלית והביא את בשורת האסון לעלי הכהן, נוכל לראות גם ברקע של מעשהו לעתיד של שאול שהרג את כהני נב. הוא התחיל בבשרו את בשורת האימים שהביאה מות לעלי ולכלת פנחס והמשיך בהרגו את כהני נב.

27 נטייתו המופרזת של שאול למעשי פולחן היתה בעוכריו. את רשלנותו במחיית בהמות עמלק הוא הצדיק על ידי רצונו להקריב לה'. הצום ששאול הכריז במכמש כמעט הביא להמתת יונתן שטעם קצת דבש ובסופו של דבר העם לא השמיד את הפלשתים הנטונים. נטיה נפשית זו הביאה את שאול לדרוש באוב (דבהי"א י', יג). כזכור גם שביית ארון ה' צבאות על ידי הפלשתים ארעה בגלל הבסתון המופרז של העם בארון כשלעצמו ובעובדי ה' הפורמליים חפני ופנחס. כנראה שעמדה לפני שאול דמות שמואל המושיע את העם ב"אבן העזר" על ידי הקרבת טלה חלב, והוא נסה לילך בדרך זו וללא הצלחה. עם זאת אפשר להסביר את התופעות הללו מבלי ליצור הכללות על אופיו של שאול. ועיין באברבנאל על "חטאת קסם" (ט"ו, כ"ג).

[6]

אריה סטריקובסקי

ד. דוד

כזכור היו שתי בחינות עיקריות לשם ה' צבאות שבהן נכשלו בני עלי ושאלו. דוד קימם את הבחינה הצבאית של השם הזה במלחמתו עם גלית ובכמה ממלחמותיו הנוספות, ואת הבחינה הפולחנית של השם הזה בהעלאת הארון לציון ובנכונותו לבנות את בית הבחירה. כל אחת מפעולות אלו קובעת ברכה בפני עצמה וטעונה דיון עצמאי.

1. דוד וגלית

פרשה זו מלמדתנו כיצד מלחמת רשות הופכת למלחמת מצוה. לשם כך יהא עלינו להשוות את שלשת התיאורים של חירופי גלית. גלית עצמו התפאר בחרוף "מערכות ישראל" (י"ז, י) וכן "איש ישראל" הגס והירא מהענק הגיב: "כי לחרף את ישראל עולה" (כה). רק דוד השכיל להבין שגלית מחרף גם את אלוקי מערכות ישראל – אלוקים חיים.²⁸ ידיעה זו העניקה לדוד בטחון מלא בנצחונו בגלל שתי סבות: (א) אין לירוא מענק זה שניתק עצמו ממקור החיים: "כי מי הפלשתי הערל הזה כי חרף מערכות אלוקים חיים" (כו, לו). (ב) דוד האמין שהסרת חרפה מעל ישראל (כו) מבטיחה ללוחם את עזרת ה' (לו, לח). יותר מאוחר נוכחים אנו לדעת שדוד העריך נכונה את המוטיב הדתי שבשחצנות גלית שהתגלתה במלחמת הדברים האחרונה שביניהם:

"ויקלל הפלשתי את דוד באלוהיו" (מג) "ויאמר דוד... אתה בא אלי בחרב ובחינת ובכידון ואני בא אליך בשם ה' צבאות אלוקי מערכות ישראל אשר חרפת: היום הזה יסגרך ה' בידי. וידע כל הארץ כי יש אלוקים לישראל... כי לא בחרב ובחינת יושע ה' כי לה' המלחמה ונתן אתכם בידו" (מה-מו).

בהדרגה הלך והתגבש שמו של אלוקי מערכות ישראל. גלית הכריז: "אני חרפתי את מערכות ישראל" (י) דוד הסביר לשאלו: "כי חרף מערכות אלוקים חיים" (כו, לו) וקרא לגלית: "בשם ה' צבאות אלוקי מערכות ישראל אשר חרפת" (כו, לו).^{29, 30} (מה). תוך כדי תהליך התגברות פנימית דוד הרחיב ופתח שם זה והתאזר בו, ובכך הוא שיקם את הבחינה הצבאית המנוסחת בביטוי "ה' צבאות אלוקי מערכות ישראל".³⁰

2. דוד משמיד את עמלק

שאל הפסיד את ממלכתו בעטיה של מלחמת עמלק כשפגם במצות ה' צבאות (ט"ו, ב). דוד זכה לקיים בשלמות מצוה זו במחייט העמלקי שבזו את צקלג. לעומת

28 כבר חז"ל קבעו שארבעים הימים של חירופי גלית היו כנגד מ' יום שנתנה בהן תורה" (סוטה, מ"ב, ב'). חירופי בבקר ובערב היו כנגד קרבנות שחרית ובין הערביים או כנגד תפלות אלו (סוטה, שם; תרגום). לפי פסכדו הפילוני גלית רצה להכריח את הישראלים לעבוד לאלהי הפלשתים, 2, 61, 57, *Philonius Judaei* (Basel 1527).

29 תופעה דומה נמצאת בצפניה, ב', ח-י ובתהלים פ'.

30 את השם "ה' צבאות אלוקי מערכות ישראל" יש לפרש בדרכו של מ. צבת, שם, עמ' 49-59. שפירשו כה' של הצבאות, כמו: "אבי אבי רכב ישראל ופרשיו" ו"ה' רבבות אלפי ישראל". ראה הערה 20.

30 אגדת חז"ל משלימה קו מחשבה זה. כזכור חז"ל מצאו שגלית חטף את הארון בידו האחת והרב את הפני ופנחס בידו השנייה. דוד היה זה שזכה לנקום את גזמת הארון וכהגיו מידי גלית ולגזול נצחון חשוב על הפלשתים; המושג של מלחמת מצוה לא חודש על ידי דוד, אך במלחמה זו, דויד הצליח ליישמה.

תולדות השם צבאות בספר שמואל

[7]

החמלה שגלה צבא שאול במלחמה זו (ט"ו, ט) דוד הכה בעמלקי בכל המרץ: "ויכם דוד מהנשף ועד הערב למחרתם ולא נמלט מהם איש" (ל', יז). שאול שמעל במחיית עמלק השאיר לפליטה נער עמלקי שלבסוף הרגו, ודוד היה זה שגאל את דם המלך הנהרג³¹ (שמ"ב, א', י, טו, טז). בשתי פעולות אלו זכה דוד וקים את דבר ה' צבאות למחיית עמלק (שמ"א, ט"ו, ב) ובכך תיקן את הפגם של שם זה שהניח אחריו שאול.

3. אלוקי צבאות עם דוד

אחרי המשחתו של דוד על ידי שבטי ישראל הוא כבש את ירושלים ובהקשר זה נאמר: "וילך דוד הלך וגדול וה' אלוקי צבאות עמו" (שמואל ב' ה', י) ללמדך שבשלב זה הוא זכה לברכה הצבאית של "ה' צבאות". דוד הוכיח את עליונותו על שאול בפעולה נוספת. במלחמתו השנייה בעמק רפאים (שם ה', כב, כה) נאמר לדוד מה' לבלתי יחרוץ עד אשר ישמע קול צעדה בראשי הבכאים³². דוד עשה כדבר ה' והכה את הפלשתים מגבע עד באך גור. מלחמתו הראשונה של שאול בפלשתים החלה בגבע ושם אבד מלך זה את הורשת המלכות לבניו בגלל חוסר סבלנות לחכות לשמואל הנביא. באותו המקום דוד הוכיח כי הוא יודע להתאזר בסבלנות לפי דרישות ה' ובכך הוא הצליח במקום ששאל נכשל³³.

4. העלאת הארון

דוד פעל גדולות עבור ה' צבאות אלוקי מערכות ישראל, אך כל עוד ארון ה' צבאות יושב הכרובים נמצא בבית אבינדב אשר בגבעה, יודעים אני שעדיין נותר הפגם הזה מימי חפני ופנחס ששאל לא ניסה לשקמה במעשה ההעלאה תוקנה גם מורשת שאול ואכן בדבה"א דוד מעיר שהארון לא נדרש בימי שאול (י"ג, ג)³⁴. במשך שנים רבות לא היה דורש לארון ברית ה' צבאות. כי היה ידוע שכל הנוגע בארון לא ינקה. לשון הכתוב: "להעלות משם את ארון... אשר נקרא שם שם ה' צבאות יושב הכרובים עליו"³⁵ (שמ"ב, ו', ב) מלמדנו שהשם האלוקי הזה היה נקרא על הארון בעבר הרחוק, אחרי ההעלאה דוד ברך את העם בשם זה (יה). אתגר נוסף נותר לדוד מירושת העבר. על בית ה' בשילה נקרא שם ה' צבאות (שמ"א א', ג) וכפי שאנו יודעים ממקורות מקבילים מקדש זה נשרף³⁶ אחרי שהארון הועלה

31 כזכור דוד גם גאל את דם איש בשת בהרגו את רוצחיו (שמ"ב, ד', ט). 32 ראה הערה 40.

32 לפי רש"י הבכאים היו ראשי העצים ובנועם ידע דוד שהמלאכים באים לעזרתו. גינזברג מביא פירושים נוספים של מדרשים המצוטטים בכתבי אבות הכנסיה. עיין V, Legends, עמ' 225, הע' 54.

33 אע"פ שהדרישה להמתנה מצד שמואל נראית הרבה יותר קשה במצבו החמור של שאול. מובאים כאן פרטים אלו כמעשה דוד האחרון לפני העלאת הארון לציון, ללמדנו שדוד הוא מושלם גם במדת הסבלנות בצינתו לדבר ה'.

34 מו"ר פרופסור מינקל העמידני על כך שבשמ"ב מסופר שאחרי שבהעלאה הראשונה של הארון פרץ ה' בעז זה, חיקן דוד פירצה זו כאשר כרכר בהעלאה השנייה בכל עז לפני ה'. גם כאן דוד עצמו ציין את יתרונו על שאול ובני ביתו (שמ"ב, ו', כא-כג).

35 בעקבות גרסאות השבעים נדרשו על פסוק זה פירושים שונים. רבים הציגו להשמיט "שם" אחד או לחקנו ב"שם".

36 לדעת בודה ואיספלדט היה בקטע שבשמ"א ג', יא, יב פסוקים שנעלמו שהזכירו את חורבן העתיד של שילה. ירמ' ז', יב: תה' ע"ח, ט. O. Bissfeldt, K. Budde, *Die Bücher Samuel erklärt*, (1902), p. 28; *Die Komposition der Samuelbücher* (1931), p. 5.

אריה סטריקובסקי [8]

אל האהל אשר נטה לו דוד (ו', יז) הציע המלך לנתן את תכניתו לבנין המקדש (ז', ב) והקב"ה צרף מחשבה טובה למעשה והעלה על דוד כאילו בנה ³⁷ ואו בורך דוד בשם ה' צבאות נתן למלכות נצח עד עולם. ³⁸ העברה זו קישרה את ירושלים בשם ה' צבאות ולכן יותר מאוחר, בישעיהו, נמצא את החוט המשולש של ה' צבאות, ירושלים ובית דוד כחוט שלא ניתן לגיתוק.

5. נבואת נתן

הרבה מקבילות בתנ"ך לנבואת נתן וספרות עצומה נכתבה על נושא זה. במסגרת זו אתרכו על מקום ה' צבאות בנבואה זו.

עד כה המחשנו כיצד דוד תיקן את השם "ה' צבאות". אך רק בנבואת נתן הובטח לו בנין מלכות "עד עולם". ³⁹ שני ביטויי מפתח אלו מיוצגים היטב בנבואת נתן ובהודית דוד. נבואת נתן נפתחת בשם ה' צבאות, ושלש פעמים מודגשת בה ההבטחה "עד עולם" (יג, טז). בהודית דוד לה' (ז', יח-כט) מוצאים אנו שלש פעמים את הביטוי "עד עולם", פעמיים את הביטויים "ה' צבאות" ⁴⁰ ו"לעולם" ושלש פעמים את הפעל "גדל". על ידי שמוש נאה בביטויים אלו קשר דוד את נצחיות העם לנצחיות בית דוד תחת חסות ה' צבאות.

בכדי להבין את מבנה הפרשה יהא עלינו לחצותה לשני חלקים ולעמת אותם בשני טורים מקבילים וכך נוכל לסקור את התפתחות מוטיבי ה"גדולה" ו"עד עולם".

יט-כג

כד-כה

ותקנן עוד זאת בעיניך אדני-ה'
ותדבר גם על בית עבדך למרחוק...
(יט)... עשית כל הגדולה הזאת
להודיע את עבדך (כא) על כן גדלת
ה' אלוקים כי אין כמוך ואין אלוקים
זולתך בכל אשר שמענו באזנינו (כב)

ותקנן עוד זאת בעיניך אדני-ה'
ותדבר גם על בית עבדך למרחוק...
(יט)... עשית כל הגדולה הזאת
להודיע את עבדך (כא) על כן גדלת
ה' אלוקים כי אין כמוך ואין אלוקים
זולתך בכל אשר שמענו באזנינו (כב)

ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ אשר הלכו אלוקים לפדות לו לעם ולשום לו שם ולעשות לכם הגדולה (כג).

בטור יט-כג נאמר שה' הנחיל גדולה לדוד (כא) ולכן ה' גדל (כב) וגדל את עמו (כג)
בטור כד-כה, הביטוי "עד עולם" מבטא את נצחיות עם ישראל הקשורה לה' (כד)

37 השוה למכילתא שירה א': ל"ד ב' שהמקדש נקרא בית דוד וכן דבה"ב, ו', מא, מב.

38 תהי, פ"ט: קליב: דבה"א, י"ז: כ"ח: מלי"א ח': דבה"ב, ו': ועוד. וראה הערה 10.

39 עיין ש"מ"א, ב', ל: ג', יג, יד: י"ג, יג.

40 לפי 18, 7, IV, Keret III, H. L. Ginsberg, המלה "צבי" באוגריתית במקום הנ"ל אינה באה במובן של חיה אלא במובן של מלך, מלכות. באור זה נראה את העם ובית דוד תחת המלכות הנצחית של ה' צבאות. בדרך זו יש לפרש את תהלים כ"ד, ואת ישעיה ו', ג ועוד. ועיין אצל רוס, שם, עמ' 92.

תולדות השם צבאות בספר שמואל

[9]

ואת נצחיות בחירת בית דוד⁴¹ (כה). המלה "ותכונן" (כד) היא הד מההבטחה: "כסאך יהיה נכון עד עולם" (טו). הבחינות המודגשות שבשני הטורים הללו משתפכות ומתמוזות בפסוקו עם שם ה' צבאות: "ויגדל שמך עד עולם לאמר: ה' צבאות אלוקים על ישראל ובית עבדך דוד יהיה נכון לפניך" (כו). כך נוצר חוט משולש המאגד את ה' צבאות, ישראל ובית דוד לחטיבה אחת עד עולם⁴².

על מה לא יוחד השם ה' צבאות

עד כה סקרנו את כל המקומות שבשמואל שיוחד בהם השם ה' צבאות. אך נותר לנו להסביר מדוע לא יוחד שם זה בכל שלב ושלב שבפעולות דוד ובקלקולי קודמיו. השם ה' צבאות יוחד בפירושו על מקדש שילה⁴³ והארון⁴⁴ ובפי דוד שם זה יוחד גם על אלוקי מערכות ישראל.⁴⁵ לפי מובן שהמסייעים באמונה לשלשת הערכים הללו נותנים עז לה' צבאות וההיפך: כדברי ה' בפי איש האלוקים: "כי מכבדי אכבד ובווי יקלוי" (שמואל א' ב', ל). לפיכך מיוחד שם ה' צבאות רק על הדברים הקשורים במישרין לשלשת הערכים הללו. הקלקולים של שלשת הערכים הללו נעשו על ידי בני עלי שנאצו את ה' צבאות השוכן בשילה (א', ג) והביאו בכך לשביית ארונו ולמפלה צבאית כבדה (ד', ד ואילך). שמואל ירש את קדושת השם ה' צבאות ממקורות שונים, אך הוא לא זכה לתקן בשלמות את קלקולי בני עלי. נצחנו באבן העזר לא בטל את כח הפלשתים. אמנם הוא הביא את העם לה' אך הוא לא עשה דבר לשקום הארון. מלבד זאת הוא לא זכה להורשת משרתו "עד עולם" כי בניו לא הלכו בדרכיו. בגלל כל הסבות הללו לא יוחד השם ה' צבאות על פעולות שמואל. לעיל עמדנו על הקלקולים של שאול כיצד הוא אבד את הבחינת "עד עולם" ו"ה' צבאות", כאן ניוכח מדוע הוא לא הצליח בנצחונותיו להשיג בחינות אלה. בקרבנו הראשון כנגד הפלשתים הנצחון לא בא בגללו אלא בזכות יונתן ונשא כליו. את הנצחון על הפלשתים במלחמה שבה נהרג גלית מיחס הכתוב לדוד⁴⁶ וכן בגות ישראל מצאו ש"הכה שאול באלפיו ודוד ברבבותיו"⁴⁷. במלחמת עמלק שאול נחל נצחון צבאי אך מעל במצות ה' צבאות. נותרנו עם נצחוננו הראשון כנגד נחש העמוני⁴⁸ ואכן התנ"ך מביא שני רמזים על עיוותים של תקופת השופטים שתוקנו בידי שאול ואולי בזכות מלחמה זו אמר שמואל לשאול כי תוכנן שהוא יקבל מלכות עולם.⁴⁹ על דוד יוחד השם ה' צבאות במקרים הבאים: (1) במלחמתו עם גלית. (2) אחרי המלכתו וכבוש ירושלים. (3) בהעלאת הארון. (4) בנבואת נתן. על מלחמתו בעמלק

41 מוזג הביטויים "עד עולם" ו"קנאת ה' צבאות" בהגנה על בית דוד חוזר ומופיע בישיעה ט', ו. כפי שהוכחתי במאמר המצפה לדפוס, מזמור פ"ט שבתהלים הוא הקרוב ביותר לנוסח נבואת נתן שבשמ"ב וגם מזמור ההוא המוטיביים "עד עולם" ו"כונן" תופסים מקום חשוב, כמלות מפתח אלא ששם, שם ה' צבאות אינו נמצא בהקשר זה.

42 כח ניתוח צורני זה יפה גם לנבואה שבמקבילה שבדהי"א י"ג. ההבדל בין גירסת שמ"ב: "כי אתה ה' צבאות אלוקי ישראל" לבין גירסת דבהי"א: "כי אתה אלוקי" מביע דבהי"א יחס אנושי יותר.

43 שמ"א, א', ג. 44 שם ד', ד: שמ"ב ו', ב. 45 שמ"א, י"ז, מה.

46 למעלה מזה, יונתן מתרעם על שאביו רוצה להרוג את דוד שמסר נפשו בהריגת גלית, דבר המזכיר את נבונות שאול להרוג את בני יונתן בעל הנצחון במלחמת מכמש. 47 שמ"א, י"ח, ז.

48 שמ"א י"ג, יג, אם נתבונן נמצא שאף במלחמה זו מקבל שמואל חלק מזכויות הנצחון כי העם נאסף כששאל הכריו לצאת אחר שאול ושמוראל (י"א, ז).

[10]

אריה סטריקובסקי

ועל גאולת דם שאול מידי הגר העמלקי לא יוחד השם ה' צבאות במישרין, אך ברור למעיין שבכך דוד מלא את דבר ה' צבאות שבפי שמואל (שמ"א ט"ו, ב). תחת ליחד את השם "ה' צבאות" על כל אחת ממלחמות דוד בפלשתים יוחד שם זה⁴⁹ על מלחמתו עם גלית ועל העלאת הארון לציון, כאשר נמחה סופית עלבון המפלה הגדולה שהביאה לשביית הארון.

הרעיונות הקשורים לה' צבאות

כפי שנוכחנו, שמואל ודוד שהם נאמנים ה' צבאות גילמו באישיותם ובמעשיהם את הרעיונות המוסריים הקשורים בשם זה, וההיפך ארע עם בני עלי ושאול שהיללו ערכים אלו. רעיונות מוסריים אלו געשו לנכסי צאן ברזל של מחשבת התנ"ך, ונמצאם גם בספרי התנ"ך המאוחרים יותר, עם ובלי קשר לה' צבאות. המשמעות המלאה של עבודת ה' הטהורה מתקבלת מתוך השואה בין שתי מלחמות אבן העזר. השואה זו מלמדנו שה' לא בא לעזור לעמו בגלל הבאת הארון, אלא בגלל עצרת התשובה. בפעם הראשונה העם הריע למראה ארון הברית ונכשל; בפעם השנייה העם השבור מצום ותשובה חרד למראה הפלשתים המתקרבים ופנה לשמואל לקרא לה', שקבל את קרבן שמואל⁵¹ והרעים לעזרת בניו.⁵² שאול, במלחמתו הראשונה כנגד הפלשתים נסה לחקות את שמואל⁵³ על ידי הקרבת קרבן והטלת צום על העם, אך העם לא התקהל למטרה דתית ולצום לא היתה כל אוירה דתית וכתוצאה מהצום העם אכל על הדם ויונתן מחולל הנצחון כמעט הומת. העולה ששאול הקריב לא חוללה כל גס מידי ושללה ממנו את הורשת מלכותו עד עולם.⁵⁴

סיכום

השם ה' צבאות היה קשור לארון ולכן גם למשכן שילה. לשם זה היתה גם משמעות מלחמתית (שלעיתים היתה קשורה גם לארון). בתקופת המעבר שקדמה לתקופת המלוכה, חיבלו בני עלי ושמואל בסמלים הדתיים והלאומיים הקשורים בשם ה' צבאות. דוד היה זה שהחזיר עטרה ליושנה. כחייל נאמן לה' צבאות הוא נלחם באויביו בשם זה והעביר את ארון ה' צבאות לירושלים (ומאו געשתה עיר זה עיר ה' צבאות) בשכר זה זכה דוד בנבואת נתן בשם ה' צבאות לברית מלכות עד עולם. ההוראה צבי-מלכות שבאוגריתית (ובכמה מקומות בתנ"ך) נותנת משמעות משנה נוספת לשם ה' צבאות, ובכך מאפשרת לנו להבין את הווהר המלכותי שקיבל בית דוד משם זה.

49 שמ"א, ג', כא.

50 שם, ד', יג.

51 זאת היא הוכחה נוספת שה' בעד הקרבת קרבנות כשהקרבה זו נעשית באופן נאות.

52 השואה לתפלת הנה: "ירעם ה' ידין אפסי ארץ" (ב', י).

53 ועיין לעיל הערה 25. כאן ה' הראה שהוא דוחה את עולת שאול ומקבל את ההקרבה העצמית של יונתן ונושא כליו.

54 דוד לא נודק לחקויים. בנגוד לשאול הוא עבד את ה' בפומבי בהתלהבות שבשמחת מצוה (שמ"ב, ב', ה', יב, יג, כא, כב).